

УДК: 94(477.7) – 058.232.6 “17/19”

МАРЧЕНКО О.М., МЄЗЄНЦЕВА І.М.

Первомайський інститут Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Марченко Олена Миколаївна (1968 р.н.). Закінчила історичний факультет МДПІ в 1990 р. Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії Первомайського інституту ОНУ імені І.І. Мечникова. Коло наукових інтересів – *соціально-економічний та етнокультурний розвиток, соціальний склад населення Південної України кінця XVIII – початку XX ст.*

Мезєнцева Ірина Миколаївна (1971 р.н.). Закінчила історичний факультет ОДУ в 1993 р. Старший викладач Первомайського інституту ОНУ імені І.І. Мечникова. Тема наукового дослідження – *“Товариство сільського господарства Південної Росії: суспільне значення”*.

ІСТОРІЯ МАЄТКУ В С. ВІКТОРІВКА БРАТСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена історії заснування та розвитку поселення Вікторівка в кінці XVIII – на початку XX ст. Розгляд цих історичних процесів пов'язаний з вивченням дворянської династії Вікторових.

The article is devoted to the history of foundation and development of the settlement of Victorivka in the late 18th – early 20th centuries. The investigation of these historical processes is connected with the study of aristocratic the Victorovs of family.

Важливою тенденцією історії України на сучасному етапі є активізація досліджень у галузях історичного краєзнавства та регіоналістики. Це пов'язано з процесом формування національної самосвідомості, що має місцеві особливості, а також з усвідомленням значення окремих регіонів у розвитку країни. Проявом цієї загальної тенденції є активізація історичних досліджень, присвячених Південній Україні. Осмислення таких особливостей диктується також практичними цілями, оскільки без розуміння історичного підґрунтя неможливо з'ясувати інтереси і потреби даного регіону. Неабияку вагу мають також пізнавальні та

популяризаторські цілі – саме на дослідженні “малої батьківщини” здебільшого ґрунтуються патріотичні почуття. Обрання одного з маєтків Братщини для розгляду даної проблематики визначається тим, що історія його заснування є типовою для значної кількості населених пунктів краю.

Історія Братщини та окремих населених пунктів району вивчена недостатньо. Основна частина документів, які стосуються даної місцевості, зберігається в центральних архівах Росії. Зокрема, під час дослідження топонімії Дніпро-Бузького межиріччя В.В. Лободою було використано матеріали, які зберігаються в

Центральному державному військово-історичному архіві в м. Москва [1]. Певна частина документів, які стосуються Братського району, зберігається у фондах Державного архіву Миколаївської області та Державного архіву Херсонської області.

Населений пункт, що досліджується, в XIX ст. входив до складу різних повітів Херсонської губернії: на поч. 20-х – 30-х рр. XIX ст. – Ольвіопольського, в 40-х – кін. 50-х рр. XIX ст. – Бобринецького, 60-ті роки XIX – на початку XX ст. – Єлисаветградського.

Центральним статистичним комітетом міністерства внутрішніх справ по відомостях 1859 р. було складено Списки населених місць Російської імперії. По Херсонській губернії наявні списки населених місць із вказівками чисельності й станового складу населення, що в них проживало. До них додавалися описи природно-географічних умов краю, короткі історичні начерки та господарчі описи [2]. Подібні списки видавалися і пізніше [3; 4].

З 70-80-х рр. XIX ст. починають видаватися статистичні описи, що проводилися під егідою земських установ, у яких відповідні розділи стосувалися матеріальної та духовної культури описуваних сіл. Досить змістовна інформація щодо характеристики населених місць Єлисаветградського повіту Херсонської губернії представлена в статистико-економічному дослідженні, здійсненому Єлисаветградською повітовою земською управою за участю та наглядом статистичного відділення Херсонської губернської земської управи та виданого в 1886 році як результати подвірного перепису Єлисаветградського повіту Херсонської губернії в 1883-1885 рр. [5].

Не менш важливим джерелом є список землевласників Херсонської губернії Єлисаветградського повіту на 1894 р. [6]. Він був підготовлений на основі даних, зібраних на місцях статистичним відділенням губернської управи під час дослідження зазначеного повіту в 1883-1885 рр. та схвалених губернським земським зібранням, а також матеріалів окладних книг повітової земської управи та реєстрових книг Єлисаветградського нотаріального архіву.

Довідковим виданням з питань землеволодіння та землевласників Єлисаветградського повіту, яке дає змогу прослідкувати зміни за п'ятнадцять років, є список землевласників Єлисаветградського повіту Херсонської губернії на 1899 рік [7], перша частина якого присвячена приватному землеволодінню. Матеріали, на підставі яких був укладений вказаний список, це дані експедиційного дослідження повіту, здійсненого в 1897-1898 рр.; відомості про перехід земель до 30 червня 1899 р. включно, повідомлені старшим нотаріусом Єлисаветградського окружного суду; окладні книги повітової земської управи.

Ще однією групою джерел є картографічні матеріали, які дозволяють наочно охопити територіальні реалії, містять топонімічні дані, відомості про характер розселення мешканців регіону. В 80-ті рр. XVIII ст. посилюється робота по обстеженню, межуванню й нанесенню на карти земель Новоросії. Це було викликано необхідністю для адміністрації мати якнайповнішу інформацію про наявний фонд земель. У 1795 р. Катеринославська губернія була поділена на Вознесенську й Катеринославську. У праці А. Скальковського “Хронологическое обозрение истории Новороссии” [8] надрукована карта Вознесенського намісництва, складена в 1796 р. У ній відображені зміни в адміністративно-територіальному розподілі земель, успіхи в заселенні краю, позначено територію колишньої Очаківської області з розташованими на ній населеними пунктами.

Під час дослідження було опрацьовано і використано дані генерального плану Херсонської губернії 1806 р. та топографічного опису до генеральної карти 1806 р., зокрема відомість Ольвіопольського повіту із зазначенням числа десятин під казенними та поміщицькими поселеннями та у пустощі лежачих земель [9].

Деяка інформація міститься в “Історії міст і сіл Української РСР” [10]. Село Вікторівка нині відноситься до Шевченківської сільської ради Братського району Миколаївської області. Початкові етапи виникнення населених пунктів району відтворити досить складно через брак джерел. Населені пункти поділялися на державні та поміщицькі села та хутора.

Більшість населених пунктів, заснованих на межі XVIII-XIX ст., належали дрібним землевласникам і нерідко називалися за їхніми іменами. Такими були слободи майора Сагайдака, майора Вукотича, поручика Сереблыва тощо. Деякі з населених пунктів називалися за природно-географічними особливостями, наприклад Камішовата, Глиняна балка та інші. Зі зміною власника назви також змінювалися. Можливо, такою ж була доля Вікторівки.

Імовірно, помилковим є твердження В.В. Лободи, що спочатку її господарем міг бути поручик Кракович. У нього зустрічаємо: “пустош Кривая поручика Краковича” [11]. Однак, за даними Генерального плану Херсонської губернії 1806 р. та топографічного опису до генеральної карти, які знаходяться в Інституті рукописів Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського, зазначено: “Пустош Кривая поручика Грановича, коя отобрана в казенное ведомство” (відмінності у прізвищі можуть бути пояснені технічною помилкою) [12]. З часом, згідно з інформацією результатів подвірного перепису Єлисаветградського повіту 1883-1885 рр., ця територія

була віддана міщанам, які в 60-х рр. XIX ст. засновують хутір Крива Пустош [13].

На Топографічній карті Херсонської губернії 1820-1823 років є позначка “д. Викторовка” [14]. Надійні відомості, щодо власників населених пунктів подають церковні метричні книги. У записах за 1822 рік знаходимо згадку про слободу Вікторову, в якій проживають не тільки селяни-кріпаки, але й шляхтичі [15], а також відставні солдати [16]. Переважна більшість власників маєток мали офіцерські звання.

За матеріалами результатів подвійного перепису Єлисаветградського повіту 1883-1885 рр. село Вікторівка і хутір Богданівка (власницька садиба) розташовувались на лівому березі р. Мертвоводу і були засновані у другій чверті XIX століття [17]. У списках населених місць Херсонської губернії зазначається Вікторова економія (Богданівка) [18]. На основі аналізу низки архівних справ початку та 50-х – 60-х років XIX ст. можна прослідкувати такі особливості: по-перше, замість назви Вікторівка у документах у ряді випадків використовується назва Богданівка, або хутір Богданівський; по-друге, наявні досить тісні зв'язки родинні, або економічні між власниками Вікторівки і Богданівки, а також їх землеволодіннями [19]. Тому можна погодитися з думкою В.В. Лободи про те, що в 30-х – 60-х роках XIX ст. поміщицьке с. Вікторова має ще дві назви: Богданівка й Вікторівка [20]. А також можна припустити, що існували два близькі населені пункти, які мали спільні сторінки в історії заснування та розвитку.

Згідно із відомостями метричних книг на початковому етапі існування Вікторівки там проживали, передусім, селяни російського походження, про що свідчить аналіз їхніх прізвищ (Морозов, Козлов, Іванов, Міхеев та інші) [21].

Ще одним вагомим аргументом на користь думки про переважання російського населення серед селянського стану, є російське походження одного із власників Вікторівки, поміщика поручика Павла Олексійовича Вікторова, життя якого було пов'язано з Курською губернією.

Дані про Павла Олексійовича, як про власника Вікторівки, знаходимо у записі метричних книг Братської церкви за 1832 рік [22]. У відповідності з інформацією, яка зафіксована в “Ревизской сказке № 11”, датованій 22 червня 1858 р., спадкоємцями Павла Олексійовича після його смерті стали його діти – сини штабс-капітан Петро Павлович, підпоручик Семен Павлович, дворяни Михайло та Іван, а також доньки Єлизавета та Олександра Павлівни Вікторови [23].

Відомо, що Петру Павловичу Вікторову та поручиці Олександрі Петрівні, мешканцям Курської губернії Старооскольського повіту с. Рясавці, належали селяни в с. Вікторівці, до речі

селяни Олександри Петрівни, як зазначено в “Ревизской сказке № 12” від 29 червня 1858 р. були переведені з Курської та Воронежської губерній [24]. Ці відомості підтверджують також листи-прохання на ім'я імператора Олександра II від зазначених осіб про те, щоб до Херсонської казенної палати було прийнято складені ними “Ревизские сказки” по 10 народному перепису щодо селян, господарями яких вони є, а також квитанції, які свідчать про оплату пені за несвоєчасне подання інформації [25].

Але поруч із Павлом Олексійовичем у вище зазначеному записі за 1832 рік згадується інший власник – поміщик майор Євграф Олексійович Вікторов [26]. Імовірно село знаходилося в спільному володінні братів Павла та Євграфа Вікторових, які знаходилися на військовій службі. Майор Євграф Олексійович Вікторов служив у першому Бузькому уланському полку першого поселеного ескадрону [27].

На початку 30-х років XIX ст. на Братщині лютували інфекційні захворювання. Влітку 1831 року спочатку в Братському, а з серпня й у Вікторівці значна кількість жителів помирає від холери [28]. У 1834 році наявний запис про смерть дочки Є.О. Вікторова Софії двох років [29].

Ще одну доньку Вікторова звали Катериною [30]. У серпні 1842 року Катерина одружилася з лейб-лікарем Одеської лікарні колезьким асесором Олександром Яковичем Байєн-Дебеєм (?) [31]. У записах за 1843 рік згадується інша донька полковника Євграфа Олексійовича Вікторова – Ольга [32].

В архівних документах за 1837 рік знаходимо згадку про власника іншого села, Богданівки, ротмістра Якіма Ігнатовича Моїсеєва [33]. Вірогідно, села знаходилися поруч, і їх поміщики мали тісні зв'язки, зокрема, Катерина Вікторова була хрещеною донькою Моїсеєва, Олени.

Починаючи з 1837 року, Є.О. Вікторов згадується як підполковник [34]. У січні 1838 року в поміщика Євграфа Олексійовича Вікторова і його дружини Єлисавети Казимирівни народився син Віктор [35].

У повідомленні за 1840 рік згадується про полковника Вікторова [36]. Тобто Є.О. Вікторов успішно робить військову кар'єру.

За матеріалами архівної справи, в якій наведено алфавітний список населених місць Херсонської губернії з відомостями про власників та кількість населення, в 1856 р. у с. Вікторівка полковника Вікторова нараховувалось 10 дворів [37].

З тексту “Ревизской сказки № 585”, датованої 9 травня 1858 р., стала відома ще одна власниця Вікторівки, поміщиця, колезька радниця Марфа Василівна Петрушевська, яка на час складання документу вже померла. Інформацію щодо селян, які перебували на службі (8 чол., 6 жін.), семеро з яких перейшли у володіння від підпоручика Віктора Осипова з с. Василівки

Бобринецького повіту, подала опікунка удова підпоручика Наталя Осипова [38]. З алфавітного списку власницьких селищ, які знаходилися в Бобринецькому повіті, складеного із відомостей, наданих земським судом у 1856 р., відомо про існування с. Богданівки з кількістю 30 дворів, власниками якої були спадкоємці Осипових [39]. Це один із прикладів, коли долі Вікторівки і Богданівки, а також родин, які володіли ними, тісно переплітаються.

Нам не вдалося виявити записи про народження Володимира Євграфовича Вікторова, але є відомості, що він став власником сіл Вікторівка та Богданівка, а також хутора Шутенко Братської волості за розділовим актом 1860 та 1875 рр. [40]. У 1871 році с. Вікторівка з кількістю землі 207 десятин, з числом окладних душ – 51 належала штабс-ротмістру В.С. Вікторову [41]. За 1872 рік у метричних книгах наявний запис про смерть новонародженого сина відставного штабс-ротмістра В.С. Вікторова, Ростислава [42].

А за розділовим актом 1877 р. селянському товариству с. Вікторівки відійшло 100 десятин землі, що було засвідчено Херсонсько-Бессарабським губернським управлінням державних маєтностей [43]. Аналіз прізвищ селян, що згадуються в церковних Метричних книгах дозволяє стверджувати, що в 70-х роках XIX ст. у селі переважає українське населення.

Згідно із списком землевласників Херсонської губернії Єлісаветградського повіту на 1894 р. села значна кількість землі у Братській волості належала родині Вікторових, а саме Володимиру Євграфовичу Вікторову та його дітям. На початку 80-х років XIX ст. власником с. Вікторівки та хут. Богданівки Братської волості був старший син Володимира Євграфовича, дворянин Вікторів Анастасій Володимирович. Площа землі, записана в окладних книгах 1893-1894 рр. складала 397 десятин 2050 сажень, а за відомостями Нотаріального архіву – 400 десятин. Також у його розпорядженні в тій самій місцевості знаходилась земля, площа якої за вищезазначеними окладними книгами складала 685 десятин 350 сажень [44].

“С. Вікторівка та х. Богданівка (власницька садиба) розташовані на лівому березі р. Мертвоводи з хатами десятинщиків віддалік села. Є ставок та 3 криниці”, – саме такий опис зустрічаємо відповідно до 80-х – першої половини 90-х років XIX ст. [45]. У цей період родина, яка проживає в маєтку, складається з семи осіб – це Вікторів Анастасій Володимирович зі своєю дружиною, синами (один хлопчик до 7 років і двоє – до 14 років), імовірно, його батько Володимир Євграфович, а також, скоріше за все, сестра – Юлія Володимирівна. Останнє твердження є вірогідним тому, що в с. Павлодарівка (Монастирлієва), яка їй належала, за результатами подвірного перепису не

зазначається житлових дворянських будівель, а серед станів населення села не вказуються дворяни. Всі члени родини – росіяни [46].

Серед приватних будівель значиться один двосекційний житловий будинок, в якому було приблизно 10-12 кімнат, “особливий фундамент з міським характером внутрішньої та зовнішньої обробки”, а також 8 холодних будівель, тобто тих, які мали господарське призначення. У власності Анастасія Володимировича був також вітряний млин [47].

Що стосується розподілу землеволодіння між власниками, то 1083 десятини землі належали дворянам, з яких 10 десятин було відведено під садибу і присадибну ділянку, іншої придатної землі було 1053 десятини, 217 десятин було надано колишнім поміщицьким селянам, а 20 десятин – непридатної [48].

За поміщицьким господарством Анастасія Володимировича Вікторова були вказані такі знаряддя праці: 6 плугів, 25 борін, 2 молотарки, а також у нього було 10 возів, 2 гарби, 2 екіпажі [49].

Однією із провідних галузей сільського господарства в с. Вікторівка було скотарство. Про цей факт свідчить перш за все той перелік худоби, який наводиться: 15 коней, 20 лошадей, 60 волів, рогатої гульової худоби – 20, 20 корів, 3000 тонкорунних овець, 8 свиней [50]. Наявність тонкорунних овець у такій значній кількості свідчить, що жителі займались племінним вівчарством. Також у графі про зауваження щодо землеробства та скотарства зазначається: “Землю орендують і пасуть худобу (за гроші і за відробітки) у місцевого власника”. Землеробство теж відіграло суттєву роль у господарстві родини Вікторових. 400 десятин землі було оброблено під посів своєю худобою. Практикувалася здача землі в оренду – 270 десятин орної землі здавали на один рік в оренду “з частини і за відробітки” [51].

У цей же час у спільному володінні брата Анастасія Володимировича, корнета Миколая Володимировича Вікторова, та сестер, Глаголевої Леоніди Володимирівни, дружини колезького радника, і Попової Софії Володимирівни, дружини надвірного радника, знаходилося с. Кам'яно-Костовата Братської волості. Частина землі Миколая Володимировича за даними окладних книг складала 866 десятин, а за відомостями нотаріального архіву – 800 десятин [52]. У Леоніди Володимирівни та Софії Володимирівни було по 433 десятини, записаних в окладних книгах, а за матеріалами нотаріального архіву – 427 десятин 1655 сажень [53].

Дружині Анастасія Володимировича, Вікторів Олзї Аполлонівни, належало с. Крутоярка Велидарівської волості. У її володінні знаходилося 237 десятин землі. Власницею с. Павлодарівка Братської волості була його сестра, дворянка Вікторів Юлія Володимирівна, розмір землеволодіння якої становив 430 десятин [54].

Зміну ситуації щодо розмірів землеволодінь та їх власників з родини Вікторових наприкінці 90-х років XIX ст. можна прослідкувати за списком землевласників Єлисаветградського повіту Херсонської губернії на 1899 рік, присвяченому приватному землеволодінню. Після смерті Володимира Євграфовича Вікторова єдиним власником с. Вікторівки і Богданівки Братської волості залишається його син, дворянин Анатолій Володимирович, площа землеволодіння якого за окладними книгами складала 1085 десятин 350 сажень, 1102 десятини 1200 сажень – за описом [55].

Згідно списку населених місць Херсонської губернії та статистичних даних про кожне поселення за 1896 рік в Єлисаветградському повіті Братської волості згадується Вікторова економія (Богданівка), в якій 16 дворів та 54 жителі (33 чоловіки та 21 жінка) при селі Вікторівка. У селі Вікторівка дворів – 32, жителів – 182 (81 чоловік та 101 жінка) [56].

У зазначений час хут. Кам'яно-Костовата Братської волості залишається лише у володінні корнета Вікторова Миколая Володимировича з землею 800 десятин і за окладними книгами і за описом [57].

За відомостями списку населених місць Херсонської губернії та статистичних даних про кожне поселення за 1896 рік зазначається, що в Кам'яно-Костоватій (Калинівка) Єлисаветградського повіту Братської волості є 7 дворів та 357 жителів (176 чоловіків та 181 жінка), є лавка та винна лавка [58]. Що стосується приватних володінь Глаголевої Леоніди Володимирівни та Попової Софії Володимирівни, то вони залишаються незмінними.

На початку XX ст. село Вікторівка нараховувало 37 господарств та 206 жителів, з них 98 чоловіків та 108 жінок. Поблизу від Вікторівки знаходилися невеликі хутори Годлета та хутір Синицького [59]. У цей час хутір Шевченко, заснований наприкінці XIX ст., був досить незначним населеним пунктом і називався Божедаровка. Дозалюднене село було в 1923 році переселенцями з Канівського району на Київщині, звідки й походить назва "Шевченко", яка вживається з 1924 року.

У 1902 році поручик Анатолій Володимирович Вікторов продав землі біля села Вікторівка І.М. Геку (?) та Ф.Я. Антону [60]. Таким чином, поміщики Вікторови передають власність у інші руки. У 1905 році якийсь дворянин Микола Володимирович Вікторов проживає в селі Кам'яно-Костовата Братської волості Єлисаветградського повіту [61]. У цей час Антони частину земель поблизу села Вікторівка, які належать селянам, усе ще орендують [62].

Складений у 1912 році заповіт Фрідріха Яковича Антона перераховує землі, які йому належать, серед них: 320 десятин при селі Богданівка Голосіївської волості Ананіївського повіту; 499 десятин при селах Вікторівка та Богданівка до річки Мертвоводу Єлисаветградського повіту; 107 десятин у маєтку при містечку Братське, який знаходиться в спільному володінні братів Антонів. У цьому ж документі перераховано спадкоємців синів та дочку Ф.Я. Антона: Петро, Теобальд, Тосиас, Йоган, Никодим, Якуб Антони та Іозефіна Мексір, а також онуків заповідача: Йоганн, Іозефіна, Петро, Лаврентій, Есілівія (?) та Марія [63]. Подальша доля нових власників маєтку – родини Антонів за документами не простежується.

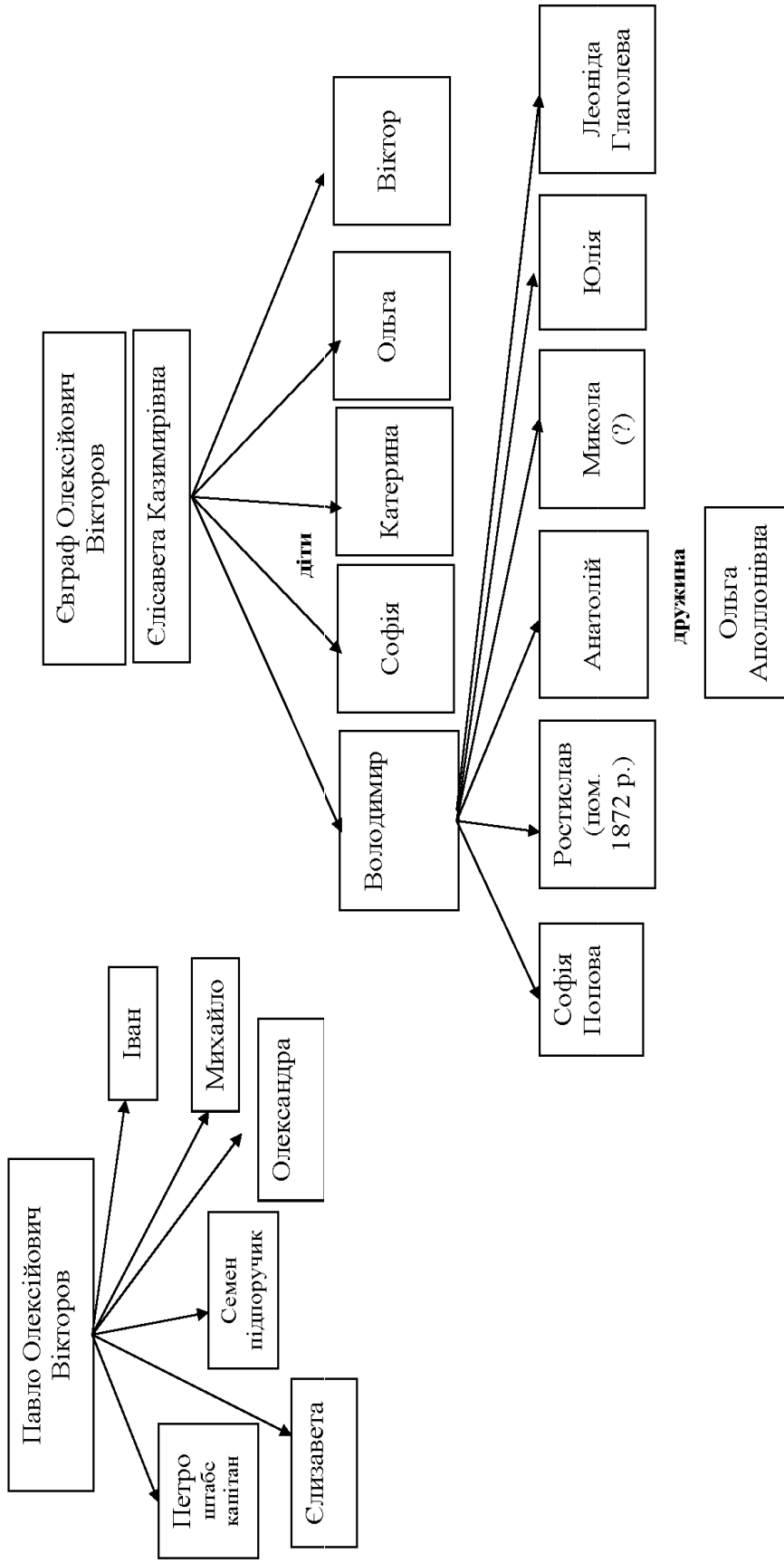
Залучені матеріали дозволяють стверджувати, що заснування маєтку в с. Вікторівка здійснювалося в руслі реалізації державної політики по заселенню та економічному освоєнню земель Півдня України. Засновників маєтку, поміщиків Вікторових, можна вважати яскравими представниками дворянського стану південноукраїнського регіону. Окрім володіння значними земельними угіддями, більшість представників родини Вікторових чоловічої статі знаходилися на військовій службі. Дехто з них, зокрема Євграф Олексійович Вікторов, який отримав чин полковника, перебуваючи на службі у першому Бузькому уланському полку, успішно робив військову кар'єру.

Вікторови змогли не тільки зберегти, але й значно примножили свої земельні володіння. Їм належав ряд населених пунктів краю. Після відміни кріпацтва в 1861 р. вони достатньо успішно займалися економічною діяльністю: скотарством і землеробством, здачею земель у оренду, розбудовували маєток.

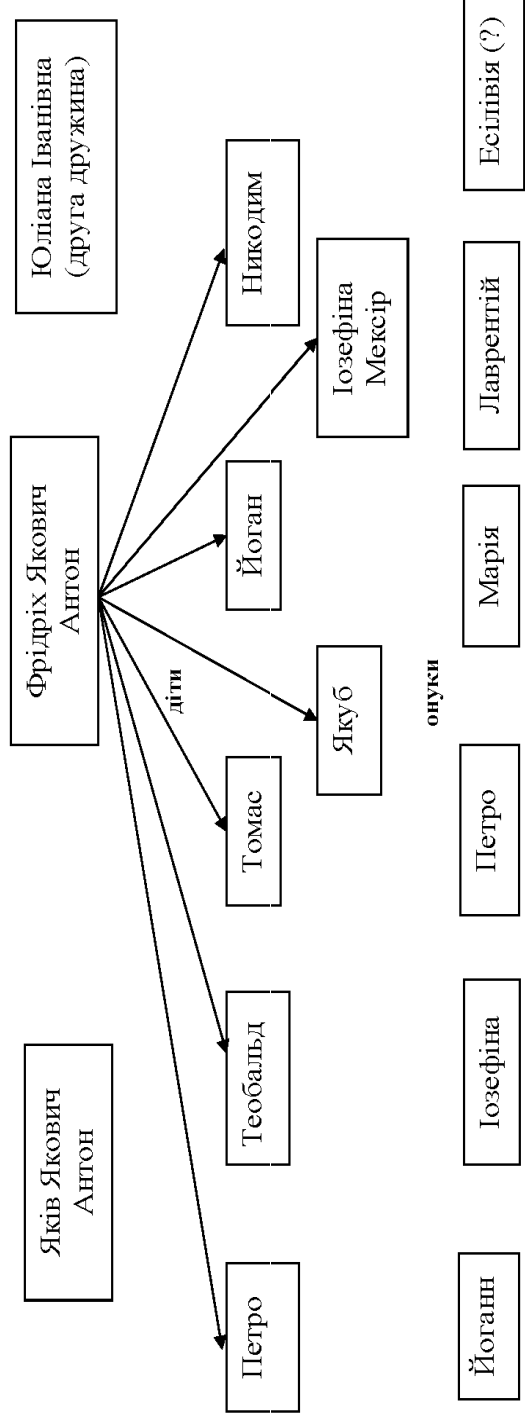
У 1902 р. поручик Анатолій Володимирович Вікторов продав землі та маєток у с. Вікторівка. Новими власниками стала родина Антонів, які невпинно збільшували площі земель за рахунок їх купівлі та оренди. Вірогідно, господарська діяльність Антонів була вдалою, оскільки на 1912 р. у документах зафіксована за ними, зокрема за Фрідріхом Яковичем Антоном, значна земельна власність (при селі Богданівка Голосіївської волості Ананіївського повіту, селах Вікторівка та Богданівка до річки Мертвоводу Єлисаветградського повіту та у маєтку при містечку Братське).

Вивчення історії дворянських родів України потребує свого продовження. Цей напрямок досліджень дозволяє заповнити прогалину в загальних відомостях щодо історії українських земель XIX – початку XX ст.

РОДОВІД ПОМІЩИКІВ С. ВІКТОРІВКА ВІКТОРОВИХ

РОДИНА ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ АНТОНІВ

ЛІТЕРАТУРА

1. Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Видав. об'єднання “Вища школа”, 1976.
2. Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел по сведениям 1859 года. – Т. 47: Херсонская губерния. – СПб., 1868.
3. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Типография губернского правления, 1896.
4. Список населенных мест Херсонской губернии (По данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.). – Александрия: Типография Ф.Х. Райхельсона, 1917.
5. Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883-1885 гг. – Херсон: Типография Н.О. Ващенко, 1886.
6. Список землевладельцев Елисаветградского уезда Херсонской губернии на 1894 г. – Елисаветград, 1894.
7. Список землевладельцев Елисаветградского уезда Херсонской губернии. – Т. 1. Частное землевладение. – Елисаветград, 1899.
8. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823. – Ч. 1. – Одесса, 1836. – С. 72.
9. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф.1. – Спр.1665. – Арк.22.
10. История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область. – К., 1981. – С.268.
11. Лобода В.В. Вказ праця. – С. 47.
12. Див.: Пивовар А.В. Генеральный план Херсонської губернії 1806 р. – К., 2005. – С. 4.
13. Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883-1885 гг. – С. 45.
14. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.475. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.86.
15. Там само. – Ф.475. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.125.
16. Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883-1885 гг. – С. 47.
17. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Типография губернского правления, 1896. – С. 198.
18. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.22. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.164, 896; Спр.48. – Арк.980; Пивовар А.В. Вказ. праця. – С. 3-4.
19. ДАМО. – Ф.475. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.2-48.
20. Там само. – Арк.48-51.
21. ДАХО. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.75. – Арк.770.
22. Там само. – Арк.775.
23. Там само. – Арк.769, 771-774.
24. Там само. – Арк.48-51.
25. ДАМО. – Ф.475. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.96-107.
26. Там само. – Арк.154-158.
27. Там само. – Арк.171.
28. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф.1. – Спр.1665. – Арк.6.
29. ДАМО. – Ф.475. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.104.
30. Там само. – Арк.134.
31. Там само. – Арк.6.
32. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф.1. – Спр.1665. – Арк.11.
33. ДАМО. – Ф.475. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.30.
34. Там само. – Арк.126.
35. ДАХО. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.187. – Арк.17.
36. Там само. – Ф.22. – Оп.1. – Спр. 48. – Арк.257-260.
37. Там само. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.187. – Арк.17.
38. Список землевладельцев Елисаветградского уезда Херсонской губернии на 1894. – С. 198.
39. ДАХО. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.147. – Арк.20.
40. ДАМО. – Ф. 475. – Оп.1. – Спр.26. – Арк.71.
41. Список землевладельцев Елисаветградского уезда Херсонской губернии на 1894 г. – С. 198.
42. Там само. – С. 22.
43. Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883-1885 гг. – С. 47.
44. Там само. – С. 70, 100, 146.
45. Там само. – С. 47, 358.
46. Там само. – С. 80.
47. Там само. – С. 358.
48. Там само.
49. Там само. – С. 359.
50. Список землевладельцев Елисаветградского уезда Херсонской губернии на 1894 г. – С. 22.
51. Там само. – С. 34.
52. Там само. – С. 22.
53. Список землевладельцев Елисаветградского уезда Херсонской губернии. – Т. 1. Частное землевладение. – С. 23.
54. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – С.198.
55. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – С. 199.
56. Список населенных мест Херсонской губернии (По данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.). – С. 170.
57. ДАМО. – Ф.427. – Оп.1. – Спр.24. – Арк.478.
58. Там само. – Спр.44. – Арк.13.
59. Там само. – Арк.16.
60. Там само. – Ф.427. – Спр.30. – Арк.2-3.